

5.4. Особливості інтеграційних процесів на Південному Кавказі

Особливе місце в посткомуністичній трансформації колишнього СРСР посідають держави Південного Кавказу. Адже після розпаду радянської імперії і краху комунізму вони, з одного боку, мали визначитися зі своєю цивілізаційною належністю, а з іншого, одразу після здобуття державної незалежності опинилися в полі зору нових геополітичних гравців, насамперед США та ЄС, що цілком зрозуміло, зважаючи на те, що Південний Кавказ завжди відігравав і продовжує відігравати істотну роль у світовій геополітиці. Незважаючи на незначні розміри регіону і порівняно нечисленне населення, до нього прикуто пильну увагу основних світових гравців, які приділяють значну увагу максимізації власної присутності на цій важливій геостратегічній території¹⁹⁹.

Як місце перетину світових цивілізацій, світових релігій і завдяки своєму географічному розташуванню, Південний Кавказ неминуче ставав у минулому і є сьогодні ареною, на якій відбуваються зіткнення інтересів США, ЄС, Російської Федерації, Туреччини та Ірану. Для США як гегемона сучасного світу цей регіон представляє серйозний інтерес з огляду на його розміщення і потенціал для вирішення важливих завдань американської геополітики.

У таких складних зовнішніх умовах країни регіону неодмінно мали визначитися з власними векторами пострадянської трансформації та інтеграції у глобальні проекти з метою запобігання загрозам здобу-

¹⁹⁹ Jaliashvili J., Shah A.. Brief Analysis of the Situation in South Caucasus. – [Електронний ресурс]: <http://eujournal.org/index.php/esj/article/viewFile/480/4472>

тому суверенітету. Азербайджаном, Вірменією та Грузією було обрано дещо схожі, однак і істотно відмінні шляхи щодо вибудовування відносин з ключовими гравцями на міжнародній арені.

Проблематика Південного Кавказу в цілому і Азербайджану, Вірменії та Грузії, зокрема, привертає дедалі більше уваги науковців і аналітиків, які досліджують модернізаційні процеси в регіоні, вплив і роль основних світових держав у тих змінах, що відбуваються в суспільстві й економіці згаданих країн. Конфлікти в Нагірному Карабасі, Абхазії, Придністров'ї, російсько-грузинська війна 2008 р., окупація Криму і війна на Донбасі у 2014 р. засвідчують не лише посилення цивілізаційних конфліктів, інспірованих колишньою метрополією (РФ) з державами, утвореними на втрачених радянською/російською імперією територіях, а й потребують визначення ступеня впливу глобального Заходу і «Русского мира» на інтеграційні процеси в країнах Південного Кавказу.

Серед доробку учених з цієї проблематики слід згадати праці А. Богатурова²⁰⁰, С. Гвоздкова²⁰¹, Ю. Гончар²⁰². Вагомий внесок у дослідження постбіполярної системи зробили американські дослідники З. Бжезінський²⁰³ та С. Хантінгтон²⁰⁴, які запропонували власне бачення моделей сучасного світоустрою й інтересів ключових геополітичних гравців у нових перспективних регіонах. Реалізації зовнішньополітичних інтересів США у постбіполярному світі і, зокрема, на пострадянському просторі, присвячена монографія І. Дудко²⁰⁵. Праці таких дослідників і експертів, як М. Демурина²⁰⁶, В. Журавльова²⁰⁷, К. Затуліна²⁰⁸, Н. Лапіна²⁰⁹ та О. Романюка²¹⁰ показують перебіг посткомуністичних трансформацій і потенціал інтеграційних проектів, що можуть бути привабливими для всіх пострадянських держав.

²⁰⁰ Богатуров А. Глобальные аспекты влияния США в XXI в. – [Електронний ресурс]: <http://www.obrafoforum.ru/pdf/bogaturov-US-civ-Nov2007.pdf>

²⁰¹ Гвоздков С. Пострадянські держави в зовнішній політиці США за часів президентства Дж. У. Буша // Етнічна історія народів Європи. – 2015. – Вип. 47. – С. 112-116.

²⁰² Гончар Ю. Б. Еволюція політики США щодо інтеграційних процесів у Західній Європі (кінець 80-х - 90-ті роки): автореф. ...дис. канд. іст. наук. – К., 1997. – 24 с.

²⁰³ Бжезинський З. Великая шахматная доска...

²⁰⁴ Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций...

²⁰⁵ Дудко І. Національні інтереси США у постбіполярному світі. – К., 2003. – 208 с.

²⁰⁶ Демурин М. Россия и страны СНГ: цивилизационный выбор. – [Електронний ресурс]: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=36199>

²⁰⁷ Журавлев В. Глобализация: вызовы истории и ответы теории // Глобализация и гуманитарное знание. – 2004. – № 1. – С. 43–46

²⁰⁸ Затулин К. Выбор Армении в пользу ассоциации с ЕС означает определенный цивилизационный выбор. – [Електронний ресурс]: <http://www.tert.am/ru/news/2013/07/14/zatulin/1486226>

²⁰⁹ Лапин Н. Фундаментальные ценности цивилизационного выбора в XXI столетии. – [Електронний ресурс]: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1137

²¹⁰ Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3. – С. 35–50.

Загалом слід відзначити, що попри наявність значної кількості праць, проблематика інтеграційних перспектив у країнах регіону після анексії Криму і розв'язання Росією конфлікту на сході України набуває особливої актуальності. Посилення агресії РФ на пострадянському просторі вочевидь зумовлює необхідність для Азербайджану, Вірменії та Грузії визначити той вектор інтеграції, який дозволить їм не лише забезпечити реалізацію зовнішньополітичних інтересів, а й убезпечити себе від зазіхань наявного (РФ) чи потенційних агресорів.

В умовах стрімкої глобалізації і переходу світової глобальної цивілізації в інформаційну, постіндустріальну добу колишні радянські республіки мали визначити вектор суспільного розвитку, оскільки попри намагання ідеологів комунізму побудувати єдину культурно, економічно і соціально країну з утворенням нової спільноти людей – «радянського народу» різниця культур, релігій і традиційного укладу життя народів колишнього СРСР була очевидною і стала одним з факторів занепаду і розпаду радянської імперії.

Усі вони після проголошення державної незалежності від колишньої метрополії постали перед необхідністю зміни моделі суспільного розвитку від тоталітарної до такої, яка відповідала б їх потребам у: а) захисті власної ідентичності, власних релігійних і культурних цінностей; б) пошуку власного місця у світі, що глобалізується.

Альтернативним комуністичному для держав європейської частини колишнього СРСР став західний цивілізаційний вибір. Адже поразка СРСР у «холодній війні» засвідчила не лише нежиттєздатність «суспільства загальної рівності», а й окреслила ті переваги, які давала західна демократія порівняно з ідеологією колективницького тоталітаризму – акцент на домінуванні цінності людини та її прав. Залежно від стану розвитку суспільних інститутів у країнах пострадянського простору здобутки їх у використанні досвіду демократичних перетворень за західними зразками були більш чи менш значними.

Слід зауважити, що експансія «американського способу життя» і цінностей на територію колишнього СРСР викликала опір Росії, яка традиційно вважала і вважає себе одним з головних цивілізаційних центрів, а територію колишньої Російської імперії – неодмінно належною до російських історичних земель і зоною виключно російських інтересів.

Після отримання незалежності Азербайджаном, Вірменією та Грузією соціально-економічна і політична ситуація в цих країнах стала вкрай нестабільною, що було пов'язано з проблемами становлення державності. Адже на початку 1990-х рр. усі держави Південного Кавказу виявилися втягнутими у військові конфлікти на етнічному

грунті – йдеться про вірмено-азербайджанську війну за Нагірний Карабах (1990–1994) та грузино-абхазьку (1992–1993, 1998) й грузино-південноосетинську (1991–1992) війни. Інспіровані провальною етнічною політикою часів СРСР, ці конфлікти й досі позначаються не лише на відносинах між їхніми сторонами, а й на інтеграційних перспективах всього Південного Кавказу²¹¹. Протистояння, що тривають понад 25 років, не лише грають роль ефективної протидії інтеграційним намірам цих країн, а й слугують інструментом, за допомогою якого Росія перешкоджає інтеграційним проектам Заходу в регіоні.

Якщо на першому етапі становлення державності в країнах Південного Кавказу і пошуку ними нових цивілізаційних орієнтирів їх інтеграційні вектори були спрямовані в бік Росії і колишніх союзних республік, то згодом вони поступово почали переорієнтовуватися на Захід, насамперед, на Європейський Союз. Країни Південного Кавказу поступово налагоджують співробітництво з ООН, ОБСЄ, Радою Європи, НАТО і ЄС. Намагання Грузії й Азербайджану зблизитися з НАТО, яке активно просувалося на схід, і активізація регіональної політики Туреччини так само, як і деструктивна політика Російської Федерації, спрямована на недопущення проникнення західних інтеграційних проектів на територію так званої «історичної Росії», зумовили багатовекторність політики Азербайджану, Грузії та навіть Вірменії у зовнішній політиці. Особливу увагу було приділено ЄС і США й запропонованим ними інтеграційним проектам.

Вибір країнами Південного Кавказу інтеграційних перспектив між запропонованим Росією євразійським проектом та колективним заходом здійснювався з урахуванням того, що РФ не сприймає країни регіону як рівноправних партнерів. Як зазначив у своїй праці азербайджанський дослідник А. Гасанов, підхід Росії до середовища безпеки Південного Кавказу і оголошені нею плани, пов'язані з проблемами безпеки невдовзі після розпаду СРСР, з «повним розумінням» були зустрінуті лише однією державою Південного Кавказу – Вірменією. Цього було, очевидно, недостатньо для проведення ефективної політики безпеки в регіоні. Тому інші країни регіону в певному сенсі відвернулися від Росії, почавши шукати більш надійних стратегічних партнерів. Залученню до зони безпеки Південного Кавказу «нерегіональних геополітичних гравців» і «центрів сили» цими країнами, на думку дослідників, сприяло те, що Росія тут, як і на всьому пострадянському просторі, для «збереження своїх можливостей впливу» почала віддавати перевагу в Каспійсько-Чорноморському

²¹¹ Маркедонов С. Победа «и – и». Как Армении удается совмещать европейскую и евразийскую интеграцию. 27.11.2017. – [Електронний ресурс]: <http://carnegie.ru/commentary/74820>

басейні і на Південному Кавказі традиційному використанню внутрішніх конфліктів, відкритій чи опосередкованій підтримці войовничого етнічного сепаратизму, байдужому ставленню до порушення територіальної цілісності держав і тому подібним інструментам²¹².

Одним з найважливіших інтеграційних векторів держав Південного Кавказу став європейський. Адже ЄС для нових демократій, особливо в 1990-х рр., був не лише новим ринком збуту, а й орієнтиром у пошуках стабільності та життєвих норм і цінностей.

Перше засідання ЄС за участю глав держав Азербайджану, Вірменії та Грузії відбулося 22 квітня 1996 р. в Люксембурзі. На ньому були підписані Угоди про партнерство і співробітництво між Європейським співтовариством, державами-членами ЄС і країнами Південного Кавказу. Реалізація цих домовленостей мала сприяти зміцненню демократичних інститутів і соціально-економічної інфраструктури регіону шляхом посилення співробітництва і політичного діалогу між країнами, що входять до його складу.

22 червня 1999 р. в Люксембурзі ЄС та країни Південного Кавказу підписали Спільну декларацію, де спільною метою визначались продовження демократичних реформ у всіх сферах суспільного життя, а також підтримання мирного процесу в регіоні. Дієвим інтегратором процесів реалізації підписаних з ЄС договорів та інструментом гармонізації європейських і південнокавказьких норм і стандартів стала розроблена у 2004 р. Європейська політика сусідства. Вона була покликана забезпечити майбутнє розширення ЄС і зближення зі своїми найближчими сусідами з метою зміцнення загального соціального добробуту, політичної стабільності і регіональної безпеки на основі демократичних цінностей, верховенства права і механізмів захисту свобод та прав людини²¹³.

Водночас тісніші інтеграції держав Південного Кавказу з ЄС активно перешкоджала і перешкоджає Росія, яка намагається утримати країни регіону у сфері свого впливу. Використовуючи економічні та військові важелі впливу, Російська Федерація намагається не допустити тісної інтеграції Грузії, Азербайджану та Вірменії з європейськими й євроатлантичними структурами, адже це дозволить їм не лише остаточно порвати з російським і радянським минулим, а й отримати новий геополітичний і цивілізаційний орієнтир у XXI ст.

²¹² Гасанов А. Политика национального развития и безопасности Азербайджанской Республики. – Баку, 2014. – С. 323.

²¹³ Алексанян А. Современные вызовы интеграционным процессам на Южном Кавказе: европейское и евразийское измерения // Центральная Азия и Кавказ. – 2014. – Т. 17. – Вып. 3. – С. 36.

Слід відзначити, що попри наявність значного проросійського лобі, в Грузії загальний вектор її інтеграційних прагнень спрямований у бік ЄС та НАТО. В умовах фактичної окупації Росією Абхазії і Південної Осетії, Північноатлантичний альянс здається єдиним способом забезпечити себе від подальших неоколоніальних зазіхань РФ на державний суверенітет.

Початок стосунків Грузії й НАТО припадає на першу половину 90-х рр. XX ст. Так, 5 червня 1992 р. Грузія приєднується до Ради північноатлантичної співпраці (РПАС), створеної в грудні 1991 р. задля поглиблення взаємовідносин Північноатлантичного альянсу з країнами Центральної та Східної Європи. У 1997 р. на заміну РПАС було створено Раду євроатлантичного партнерства (РЄАП), до числа 27 країн-партнерів якої увійшла й Грузія. Основним завданням РЄАП було забезпечення регулярних консультацій і співпраці між членами Альянсу та партнерами. Показово, що один із перших заходів, організованих РЄАП – семінар з регіональної співпраці – був проведений у жовтні 1998 р. саме в Грузії²¹⁴.

На початку 2000 рр. починається новий етап взаємовідносин Грузія – НАТО, що було пов'язано зі зміною політики Альянсу в бік більш активного розширення у східному напрямку. Важливим елементом цього процесу був Празький саміт НАТО 2002 р. Його вважають історичним, оскільки саме тоді Болгарію, Румунію, Словаччину, Словенію та країни Балтії було запрошено приєднатися до Північноатлантичного альянсу. І саме тоді було активізовано стосунки НАТО з Україною, Грузією та Азербайджаном, які також почали розглядатися як перспективні члени блоку. У роботі саміту особисто брав участь тодішній президент Грузії Е. Шеварднадзе, який зробив офіційне оголошення про наміри Грузії приєднатися до Альянсу²¹⁵. Також на Празькому саміті було затверджено План дій партнерства проти тероризму, який забезпечив структуру для посилення багатосторонньої співпраці в боротьбі з терористичними загрозами.

Там же було презентовано новий механізм реформ країн-партнерів у формі Індивідуального плану дій партнерства (ІПДП). Такі плани мали розроблятися на дворічний термін і об'єднувати весь спектр способів співпраці, за допомогою яких держава-партнер взаємодіє з Альянсом з метою здійснення комплексних реформ – інституційних, оборонних та загальнополітичних. У листопаді 2004 р. саме Грузія першою розбила та погодила ІПДП з НАТО, ставши прикладом у створенні

²¹⁴ Довідник НАТО – Office of Information and Press NATO – 1110. – Brussels, 2001. – С. 42–44.

²¹⁵ Шеварднадзе виступит с речью на саммите НАТО в Праге. – [Електронний ресурс]: <https://civil.ge/ru/archives/157548>

подібних планів для інших країн-партнерів²¹⁶. Важливою позитивною рисою ПДП є те, що вони створюються з огляду на індивідуальні потреби окремої держави-партнера й мають гнучкі обсяги і якісні виміри співпраці.

Російсько-грузинська війна 2008 р. ускладнила процес євроатлантичної інтеграції Грузії – шанси отримати згоду країн-членів на вступ до Альянсу держави з невирішеними територіальними проблемами, які можливо в перспективі доведеться вирішувати силою зброї, значно знижуються. Однак хід інтеграції не зупинився, а за деякими напрямками навіть активізувався. 15 вересня 2008 р. у Тбілісі відбулося виїзне засідання НАТО, під час якого було прийнято рамковий документ про створення комісії НАТО – Грузія. Її метою визначено поглиблення політичного діалогу та співпраці Грузії і Альянсу, а також допомогу в повоєнному відновленні Грузії.

Співпраця Грузія – НАТО продовжує успішно розвиватися. Завдяки регулярній участі в підготовці та проведенні навчань «Партнерство заради миру» Грузія змогла активно сприяти євроатлантичній безпеці шляхом підтримки операцій під проводом Альянсу. Грузинські війська співпрацювали з силами НАТО під час операції з підтримання миру в Косово (КФОР) з 1999 по 2008 рр. Також Грузія з 2004 р. була однією з найбільш активних учасниць Міжнародних сил сприяння безпеці в Афганістані, які завершили свою місію у 2014 р. Після істотного збільшення свого контингенту в жовтні 2012 р., його грузинська частина в цій структурі перевищила 1500 військовослужбовців, що робило її найбільшою учасницею МССБ серед країн – не членів НАТО і п'ятою – за обсягом участі серед усіх держав, що долучилися до місії. Сьогодні вона є однією з найактивніших учасників «Рішучої підтримки» – нинішньої місії Альянсу для підготовки, консультування та допомоги афганським силам, та продовжує забезпечувати транзит ресурсів, призначених для розгорнутих в Афганістані військ.

Республіка Грузія постійно бере участь у спільних навчаннях, а також періодично надає майданчик для їх проведення. Зокрема, починаючи з 2011 р., в країні відбуваються щорічні багатонаціональні військові навчання «Моторний дух» («Agile Spirit»), а з 2014 – ще й «Благодійний партнер» («Noble Partner»). Так, у «Noble Partner – 2017» взяли участь більш ніж 2 800 військових з восьми країн-членів і партнерів НАТО – Грузії, США, Великої Британії, Німеччини, Туреччини, Словенії, Вірменії та України²¹⁷, хоча до 2015 р. це були суто грузинко-американ-

²¹⁶ Довідник НАТО. – С. 199–200.

²¹⁷ Морпехи підключатся к военным учениям Agile Spirit в Грузии. 16.05.2018. – [Електронний ресурс]: [https://spatnik-georgia.ru/politics/20180516/240491979/morpexi-podklyuchatsya-k-voennym-](https://spatnik-georgia.ru/politics/20180516/240491979/morpexi-podklyuchatsya-k-voennym)

ські навчання. Наймасштабнішими стали навчання Agile Spirit 2019, у яких взяли участь понад 3 тис. військових з 14 країн – членів і партнерів Північноатлантичного альянсу – Грузії, США, Великобританії, Латвії, України, Польщі, Норвегії, Бельгії, Туреччини, Болгарії, Греції, Чорногорії, Румунії, Литви²¹⁸.

Альянс активно підтримує реформування сфери оборони та безпеки Грузії. Співпрацю в цій галузі було значно посилено на саміті НАТО 2014 р. в Уельсі, де схвалено пакет важливих програм НАТО – Грузія, зокрема щодо зміцнення оборонного потенціалу країни, підготовки та тренування військових, посилення зв'язків та розвитку взаємодії з Альянсом тощо. Ці заходи спрямовані на посилення обороноздатності Грузії, а також на подальшу її підготовку до членства в НАТО. У рамках цього пакету (станом на червень 2017 р.) понад 40 радників з країн-членів НАТО та країн-партнерів підтримують Грузію у формі проведення експертиз або надання відповідних ресурсів²¹⁹.

Таким чином, на сьогоднішній день грузинська армія фактично відповідає стандартам НАТО, грузинський контингент бере участь в операціях Альянсу в Афганістані, має досвід бойових дій у Косово та Іраку. Військова реформа в Грузії, проведена під керівництвом інструкторів Альянсу та завдяки його фінансовій підтримці, якісно поліпшила грузинську армію.

Як заявив віце-президент США М. Пенс під час візиту до Тбілісі у 2017 р., США підтримують прагнення Грузії отримати членство в НАТО і позитивно оцінюють її витрати на оборону, які перевищують норму для країн-членів НАТО в 2% ВВП. Для США Грузія попри наявні територіальні конфлікти і часткову втрату суверенітету внаслідок агресії РФ є фактично стратегічним партнером у регіоні, її прагнення відновити територіальну цілісність і стати членом Альянсу знаходить широку підтримку у Вашингтоні. М. Пенс, який у липні 2017 р. відвідав Грузію під час проведення там маневрів країнами-членами НАТО, підкреслив, що США «рішуче засуджують» окупацію грузинської території Росією²²⁰. Своєю чергою, після навчань 2019 р., глава оборонного відомства Грузії Л. Ізора заявив, що «інтеграція Грузії з Північноатлантичним

ucheniyam-agile-spirit-v-gruzii.html

²¹⁸ В Грузии завершились военные учения НАТО Agile Spirit 2019. 09.08.2019. – [Електронний ресурс]: <https://eadaily.com/ru/news/2019/08/09/v-gruzii-zavershilis-voennye-ucheniya-nato-agile-spirit-2019>

²¹⁹ Relations with Georgia. 16.03.2019. – [Електронний ресурс]: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_38988.htm?selectedLocale=en

²²⁰ Пенс заявил, что США поддерживают стремление Грузии стать членом НАТО. 01.08.2017. – [Електронний ресурс]: <http://gordonua.com/news/politics/pens-zayavil-chto-ssha-podderzhivayut-stremlenie-gruzii-stat-chlenom-nato-200608.html>

альянсом є історичним вибором країни». За словами грузинського міністра, «співпраця і динаміка відносин між Грузією і Північноатлантичним альянсом зростає»²²¹. Отже, європейська і євроатлантична інтеграція розглядаються США і колективним Заходом як основний інтеграційний напрям для нинішньої Грузії.

Про серйозність намірів Тбілісі говорить не лише той факт, що у вересні 2008 р. вона розірвала дипломатичні стосунки з Росією внаслідок визнання останньою незалежності Абхазії і Південної Осетії, а й проведений ще в січні 2008 р. консультативний референдум з питання вступу в НАТО (77% – за). У цьому плані грузинські еліти виглядають достатньо послідовними і рішучими.

Інтеграція до європейських структур також є одним із ключових моментів грузинського зовнішньополітичного курсу і реалізується керівництвом країни цілком послідовно. Так, у травні 1992 р. Грузія стала членом Організації з безпеки і співробітництва в Європі. У тому ж місяці вона приєдналася до Договору про звичайні збройні сили в Європі, а у вересні – до акціонерів Європейського банку реконструкції та розвитку, основною метою якого є допомога країнам у проведенні ринкових реформ та в їх подальшій міжнародній економічній інтеграції. У червні 1996 р. між Грузією і ЄС було підписано угоду про партнерство та співробітництво, що набула чинності в 1999 р.²²². Ця угода є своєрідною юридичною базою, що регулює взаємовідносини Грузія – Євросоюз. Її умовами передбачалося посилення політичного діалогу, подальший розвиток ринкової економіки та демократії, розширення торгівельних стосунків та збільшення інвестицій, досягнення гармонічних економічних взаємин тощо. Також декларувалося створення основ для законодавчого, економічного, соціального, фінансового, наукового, технологічного та культурного співробітництва. Особливий наголос робився на необхідності проведення Грузією правових та інституційних реформ відповідно до стандартів Євросоюзу.

У квітні 1999 р. Грузія продемонструвала свою підтримку європейських цінностей, ставши членом Ради Європи – міжнародної організації, яка сприяє співробітництву у сфері прав людини та демократичного розвитку. А у червні 2004 р. Грузія долучилася до Європейської політики сусідства, справедливо вважаючи її важливим механізмом зближення з Євросоюзом. Тоді ж було утворено парламентський Комітет з інтеграції з Європою. Головною метою його діяльності є сприяння інтеграції Грузії до структур Європи та ЄС, а також своєчасне та ефективне виконання

²²¹ В Грузії завершилися військові учення НАТО Agile Spirit 2019.

²²² Дуднік О.Я. Зовнішня політика Республіки Грузія в контексті сучасної геополітичної ситуації. – [Електронний ресурс]: <http://vmv.kyuu.edu.ua/v/03/dudnik.htm>

Угоди про асоціацію. Цього ж року було введено пост державного міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції.

У 2009 р. Грузія приєдналася до нового проекту Євросоюзу – «Східне партнерство», спрямованого на розвиток інтеграційних зв'язків ЄС з цією країною, а також з Україною, Молдовою, Азербайджаном, Вірменією та Білоруссю. Серед його основних пріоритетів: розвиток у цих країнах досконалої системи управління, економічна інтеграція з ЄС, енергетична безпека, лібералізація візового режиму в комплексі з посиленням боротьби з незаконною міграцією тощо.

Офіційне започаткування проекту відбулося 2009 р. під час спеціального саміту Східного партнерства в Празі, де 7 травня було прийнято відповідну декларацію. На третьому саміті (Вільнюс, 28–29 листопада 2013 р.) відбулося парафування Угоди про асоціацію, а також Угоди про поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі між ЄС та Грузією. Тоді ж було підписано Угоду про включення Грузії до цивільних місій та військових операцій ЄС, що передбачало залучення країни до операції з управління кризами та можливість здійснення спільного внеску до процесу забезпечення світової безпеки.

Очевидно, що деструктивна позиція Росії в останні десятиліття є вагомою причиною зростання інтеграційних контактів держав Південного Кавказу з ЄС та США. Грузія, яка стала жертвою російської агресії у 2008 р., першою з країн регіону підписала Угоду про асоціацію з ЄС 27 червня 2014 р., що набула чинності в липні 2016 р. і була спрямована передусім на досягнення політичної асоціації та економічної інтеграції між Євросоюзом та Грузинською державою.

Водночас грузинське суспільство досі неоднозначно ставиться до євроорієнтованих інтеграційних процесів. На думку грузинського аналітика З. Анджапаридзе, жителі Грузії переважно розглядають інтеграцію до ЄС як спосіб вирішення актуальних проблем країни. І лише невелика частина грузинського суспільства дійсно поділяє те, що називають європейськими цінностями. А в останні роки навіть ті громадяни, які підтримують інтеграцію до ЄС, висловлюють стурбованість щодо того, наскільки негативно цей процес вплине на стан збереження національної ідентичності. За його словами, дослідження, проведені Фондом «Європа» в період між 2009 та 2015 рр., показали, що впродовж 2013–2015 рр. кількість людей, які думають, що поглиблення інтеграції Грузії з ЄС ставить під загрозу грузинські звичаї та традиції, зростає з 31% до 45%²²³.

²²³ Anjaparidze Z. Georgia persists in its bid to join the EU. 05.07.2016. – [Електронний ресурс]: <https://www.euractiv.com/section/enlargement/opinion/georgias-european-bid-stands-the-test/>

Водночас деякі дослідники зі Сполучених Штатів Америки вважають, що керівництво Грузії має достатній потенціал для того, щоб зробити набагато більше, ніж робиться нині, для швидкого досягнення їхніх європейських та євроатлантичних інтеграційних планів. Так, В. Кортні, Д. Фрід та К. Яловіц стверджують, що наразі Грузію слід вважати ключовим тестом щодо можливості реформ на колишньому радянському просторі. А також, що саме завдяки подіям у сучасній Грузії та Україні випробовується потенціал Євросоюзу до подальшого розширення. Вони відзначають, що завдяки вигідному географічному положенню біля Росії, Ірану й Туреччини та її ролі як транзитного пункту, що об'єднує Європу, Близький Схід і Азію, а також дієвій участі в експортних маршрутах каспійських нафти та газу, країна є дуже важливою для євроатлантичної спільноти.

Однак при цьому аналітики роблять висновок, що на сьогодні про швидке включення Грузії до НАТО та ЄС говорити зарано. На їхню думку, задля збільшення своїх шансів на приєднання до зазначених організацій, Тбілісі має посилити практичну взаємодію з євроатлантичними інститутами, а також активніше брати участь у військових навчаннях НАТО і розширювати свої економічні зв'язки з ЄС. Поки Грузія стоїть на шляху втілення іноді болісних, але економічно і політично виправданих реформ, Захід буде зацікавлений у тому, щоб досить активно підтримувати її прагнення до НАТО та ЄС й виступатиме за підтримку її самостійності, незалежності та територіальної цілісності. Отримана нещодавно можливість безвізових подорожей до більшості країн Євросоюзу, Угода про асоціацію між ЄС та Грузією тощо мають спонукати грузинів до підтримання стабільного курсу на захід. І мірою того, як Грузія продовжуватиме більш глибоко вбудовуватися до системи європейських стандартів, ЄС може запропонувати їй більш щедри можливості для інтеграції²²⁴.

На сьогодні в Грузії, за словами новообраного голови уряду країни М. Бахтадзе, прискорилося робота зі створення дорожньої карти ще активнішої євроінтеграції. Також у травні 2018 р. було досягнуто домовленості з головою Єврокомісії Ж.-К. Юнкером про започаткування регулярних щорічних зустрічей представників урядів Європи та Грузії з метою обговорення успіхів останньої на шляху євроінтеграції. Все це є складовою політики «незворотної інтеграції» країни до ЄС та НАТО, закріпленої в програмі нового прем'єр-міністра Грузії²²⁵.

²²⁴ Courtney W. Fried D. Yalowitz K. Where is Georgia Headed? 22.05.2018. – [Електронний ресурс]: <https://nationalinterest.org/feature/where-georgia-headed-25926>

²²⁵ Глава правительства Грузии работает над планом евроинтеграции. 29.06.2018. – [Електронний ресурс]: <https://regnum.ru/news/polit/2440264.html>

Водночас факти активної участі Грузії в інтеграційних контактах з ЄС та НАТО не означають, що ця держава не намагається диверсифікувати свої зовнішні взаємини. У листопаді 2017 р. парламент Грузії ратифікував Угоду про вільну торгівлю з Китаєм. На Південному Кавказі це перший випадок підписання такого роду документа з Пекіном. Перемовини з Китаєм тривали понад півтора року: причина посиленого інтересу до угоди лежить на поверхні – Тбілісі розраховує на інвестиції і розширення торгівельних зв'язків, що особливо важливо на тлі певного спаду, що намітився в торгівлі з ЄС²²⁶.

Вірменія і Азербайджан мають дещо відмінну від грузинської ситуацію з інтеграційними проектами. На відміну від Грузії, яка є жертвою агресії з боку Росії, Вірменія і Азербайджан є двома сторонами нагірно-карабаського конфлікту, у якому Росія виступає як «миротворець» і арбітр, опосередковано виступаючи на боці Вірменії, але водночас постачаючи наступальне озброєння Азербайджану. Економічна залежність від Росії ще більше заплутує ситуацію стосовно вибору зовнішньополітичної стратегії обох країн.

Попри членство в Євразійському економічному союзі та ОДКБ на чолі з Росією, Вірменія, на саміті Східного партнерства 24 листопада 2017 р. підписала Всебічну й посилену угоду про партнерство з ЄС, яка замінила дещо вужчу за змістом УПС 1996 р., але не містить положень про вільну торгівлю.

Підписання цієї угоди стало своєрідним компромісом після відмови президента Вірменії С. Саргсяна під тиском Росії восени 2013 р. підписувати угоду про асоціацію з ЄС. Він тоді заявив, що Вірменія вступає до Митного союзу, який згодом трансформувався у Євразійський економічний союз, членом якого Вірменія стала з 2015 р.

Пояснюючи дії своєї країни, прем'єр-міністр Вірменії Т. Саркісян заявив, виступаючи на саміті Європейської народної партії в Брюсселі у 2014 р., що Вірменія прагне бути мостом, який з'єднає її партнерів, і саме керуючись цим принципом країна ухвалила рішення про вступ до Митного союзу. Одночасно він стверджував, що «наші стосунки з ЄС продовжать залишатися найважливішим пріоритетом зовнішньої політики Вірменії»²²⁷.

Значною мірою підписання Вірменією Угоди про розширене партнерство з ЄС також було наслідком агресивної політики Росії, яка почала проявлятися ще до українських подій 2014 р. На думку політичного експерта Р. Меграбяна, рішення про вступ Вірменії до Євразійського

²²⁶ Маркедонов С. Указ. соч.

²²⁷ Подписание политической части Соглашения об ассоциации с ЕС – лучший путь для Армении: премьер. 21.03.2014. – [Електронний ресурс]: <https://regnum.ru/news/polit/1781457.html>

економічного союзу було результатом безпрецедентного шантажу зі сторони Москви, яка вміло грала на неврегульованому карабаському конфлікті і використовувала нею ж інспіровану енергетичну залежність Вірменії²²⁸.

У Єревані чітко розуміють, що Росія продовжує вживати всіх заходів для протидії роботі Мінської групи ОБСЄ щодо укріплення режиму перемир'я і реалізації заходів зі зміцнення довіри між сторонами конфлікту. Широкомасштабні поставки наступальної російської зброї Азербайджану змушують вірменські еліти обережно ставитися до своїх союзницьких зобов'язань стосовно свого стратегічного північного партнера. Намагання вибудовувати партнерські стосунки з ЄС та США показують, що Вірменія готова брати участь в інтеграційних проектах, які дозволять їй хоч якось убезпечити себе від прямої агресії, в першу чергу з боку Азербайджану, який перебуває у значно вигіднішому економічному становищі і має потенціал вирішити карабаський конфлікт на свою користь за умови невтручання в нього інших сторін.

Водночас, не зважаючи на членство Вірменії в ОДКБ, в останні роки отримала певний розвиток співпраця цієї країни з Північноатлантичним альянсом. Так, збройні сили Вірменії є учасником нинішньої місії НАТО в Афганістані «Рішуча підтримка» та миротворчої операції в Косово. Вірменські військові періодично беруть участь в організованих Альянсом військових навчаннях. Зокрема, як уже зазначалося, Вірменія була учасницею «Noble Partner – 2017».

Нещодавно плани Вірменії щодо продовження співпраці з НАТО в рамках згаданих миротворчих місій підтвердив секретар Ради національної безпеки Вірменії А. Григорян. На його думку, це дає можливість вірменським військовослужбовцям отримати досвід, аналогічний тому, що й у азербайджанських військових, які активно контактують з Альянсом, зокрема проходять навчання в Туреччині. Він вважає, що це допоможе повніше розуміти принципи дії армії Азербайджану і, відповідно, ефективніше протидіяти їй в нагріно-карабаському конфлікті. Особливо з огляду на те, що, за словами Григоряна, політика Єревана щодо Нагріного Карабаху нині перетворюється з «оборонної» на «активно оборонну» й характеризується можливістю певних превентивних кроків з боку Республіки Вірменія. Водночас високопосадовець виключає можливість виходу його держави з ОДКБ²²⁹. Прем'єр-міністр

²²⁸ Россия фактически оккупировала Армению. 15.10.2015. – [Електронний ресурс]: <https://ru.kyur.com/a/27307755.html>

²²⁹ Кривошеев К. Армения назвала одной из целей сотрудничества с НАТО желание «понять, как работает азербайджанская армия». 16.07.2018. – [Електронний ресурс]: <https://www.>

Н. Пашинян також підтвердив, що Вірменія не прагне до членства в НАТО, оскільки її цілком влаштовує статус члена ОДКБ. Однак Єреван не планує припиняти участь у миротворчих місіях та спеціальних програмах Альянсу²³⁰. Подібні заяви підкреслюють намагання керівництва Вірменії модифікувати домінуючий проросійський зовнішньополітичний вектор шляхом посилення диверсифікації геополітичних можливостей країни.

На відміну від Грузії та Вірменії, для яких інтеграційна складова їх зовнішньополітичного курсу на сьогодні цілком очевидна, Азербайджан має дещо окреме становище. У порівнянні зі своїми сусідами по Південному Кавказу, Баку оперує серйозними економічними і фінансовими можливостями, а також має репутацію важливого енергетичного гравця. На сьогодні Азербайджан утримується від прямої участі в інтеграційних проектах, не залежно від їх напряму – європейського чи євразійського. Баку, зважаючи на тісні контакти (військові, економічні, фінансові) з Росією, просуває себе як партнера і РФ, і Євросоюзу в цілому. Не підписуючи рамкових угод з Брюсселем, Азербайджан, утім, не припиняє участі в програмі Східного партнерства.

Хоча в процесі реалізації інтеграційних планів Азербайджан і не планує ставати асоційованим членом ЄС, Баку запропонував ЄС «з урахуванням досягнутого рівня співробітництва підписати угоду про партнерство» на заміну УПС 1996 р. За словами Н. Мамедова, заступника глави Адміністрації президента Азербайджану, така угода відповідає ступеню двостороннього співробітництва, а також забезпечить взаємну повагу і рівноправ'я сторін²³¹.

Для Азербайджану важливими є стосунки зі США, до яких він виявляє серйозний інтерес з огляду на зацікавленість Вашингтону в перевагах, які має Баку в порівнянні зі своїми сусідами. У цілому слід виділити три ключових моменти, що визначають ступінь залучення і впливу США на інтеграційні процеси в Азербайджані:

- по-перше, Азербайджан цікавить США як альтернативна «нафтова діжка» і джерело надходження енергоресурсів до Європейського Союзу;
- по-друге, Азербайджан через своє географічне розташування цікавий для США своїми транзитними можливостями і як майданчик для дислокації американських військових баз, станцій стеження тощо,

kommersant.ru/doc/3688045

²³⁰ Эхо Москвы. В гостях: Никол Пашинян. 25.07.2018. – [Електронний ресурс]: <https://echo.msk.ru/programs/beseda/2246298-echo/>

²³¹ Азербайджан отказался от ассоциации с Евросоюзом. 25.11.2013. – [Електронний ресурс]: <http://www.km.ru/world/2013/11/25/evropeiskii-soyuz-es/726011-azerbaidzhan-otkazalsya-ot-assotsiatsii-s-evrosoyuzom>

оскільки сусідами Азербайджану є геополітичні опоненти, представники конкуруючих цивілізацій – Іран та Росія;

– по-третє, важливим фактором для США є можливість завдяки інтенсифікації своєї цивілізаційної присутності в Азербайджані оволодіти новим геополітичним простором на Євразійському континенті.

Нарешті, Азербайджан, зважаючи на значні обсяги енергоресурсів, що є під його контролем, перетворився на бажану мету і зону підвищеного інтересу для американського капіталу.

З іншого боку, Азербайджан, потрапивши до цивілізаційного вакууму, який спричинив розпад СРСР, також був зацікавлений у налагодженні співробітництва з Америкою, яка виглядає значно привабливішою, ніж безапеляційний і архаїчний «Русский мир». При цьому Азербайджан не ігнорує необхідність розбудови стосунків з Росією, яка є одним із його головних торговельних партнерів і роботодавців для гастарбайтерів з цієї країни.

Таким чином, з огляду на ситуацію, що складається в регіоні Південного Кавказу, можемо зробити висновок, що на сьогодні Азербайджан, Вірменія та Грузія балансують на грані інтересів США, ЄС, Росії та інших потужних гравців у регіоні, однак поступово схиляються у бік прийняття західної суспільної парадигми як базової моделі інтеграції у XXI ст.

Так європейська цивілізація загалом та ЄС зокрема стає для країн Південного Кавказу прикладом для наслідування і привабливою консолідаційною структурою, хоча ступінь інтенсивності взаємин з нею є для кожної з цих країн власний. Зокрема, якщо Азербайджан та Вірменія заявляють про свої плани співпраці з Євросоюзом на рівні партнерства/асоціації, то Грузія цілеспрямовано намагається стати повноцінною частиною цього об'єднання. На наше переконання, нинішні, об'єктивно досить невеликі шанси Грузії стати членом ЄС у найближчій перспективі залежать передусім від концептуального рішення керівництва Євросоюзу щодо шляхів подальшого розвитку та підвищення стабільності цієї інтеграційної структури. У разі, якщо Євросоюз зробить ставку на посилення ролі ЄС як міжнародного гравця, у тому числі й за рахунок додаткового розширення, шанси держав Південного Кавказу на набуття повноцінного членства в ЄС зростають. Вони мінімізуються, якщо вибір майбутнього ЄС буде зроблено на користь посилення акценту на внутрішню політику.

Водночас відбувається поступовий прогрес у розвитку взаємовідносин з Північноатлантичним альянсом, який також має для різних країн Південного Кавказу свою специфіку. Вірменія взаємодіє з НАТО лише в межах окремих проектів та кількох миротворчих місій. Співпраця Азербайджану з Альянсом є набагато більш активною, на рівні

Індивідуального плану партнерства. Тут варто згадати, що один з найпотужніших членів НАТО – Туреччина – є традиційним військовим і стратегічним союзником Азербайджану.

Грузія ж бачить НАТО єдиним дієвим джерелом забезпечення себе від подальших неоколоніальних зазіхань РФ. Тому, незважаючи на наявність невирішених територіальних суперечок, ставить собі за мету отримання статусу повноцінного члена Північноатлантичного альянсу вже в порівняно близькому майбутньому. Однак, на нашу думку, позитивне чи негативне вирішення цього питання залежить не стільки від зусиль Грузії, спрямованих на виконання всіх належних умов для приєднання до НАТО, скільки від геополітичної кон'юнктури.